

---

*О.В. Климова,
докторант Дніпродзержинського державного технічного університету*

ОСВІТА І ФІЛОСОФСЬКА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

Метою освіти завжди було не тільки навчання певним знанням, навичкам, а й формування і розвиток мислення і моральності. Одним з головних предметів, без якого неможливо говорити про класичну освіту, завжди була філософія. “У класичній моделі Університету, що постульована німецькими філософами, філософський факультет є ядром Університету, а університетська філософія є гарантом ідентичності університетської спільності” [1, 367]. А якщо повернутися до джерел древньоевропейської освіти, то вона і виникла з філософії, завдяки діяльності філософів. Що ж робило її тоді царицею наук і чому вона і сьогодні не втрачає ні популярності, ні прихильників? Як у стародавні часи, так і зараз є люди, що ставляться до неї з побоюванням і всіляко перешкоджають її вільному розвитку. Її боялися викладати в царській Росії. Час на її викладання у вузах зараз скоротився порівняно з радянським періодом більш, ніж у 3 рази. Що можна встигнути серйозно вивчити в найдавнішій науці за один семестр? Перелічити філософів, ідеї, концепції – хіба це називається вивченням філософії? Хіба це вчить мислити, ставити і вирішувати філософські проблеми?

Але змінилася не тільки кількість часу викладання, але і зміст курсу. Глобальні процеси, що збіглися з кризою нашого суспільства, викликали до життя “сфери міфологічної свідомості”, а “міфологічний дух з підозрою ставиться до живого мислення” [6, 376].

Філософська культура пов'язана з розвитком розумових, пізнавальних здібностей людини. Без неї не може бути більш-менш чітких світоглядних основ, визначеності особистості. Без філософської культури в суспільстві неможливе розуміння закономірностей розвитку і формування таких елементів діяльності, які б цілеспрямовано сприяли розвитку суспільства, що знаходять відображення в дії законів. В.С. Соловйов писав про філософію: “... Необхідні для життя людського переконання і погляди вищого порядку, тобто такі, що розв'язували б суттєві питання розуму, питання про істину суцього, про смисл або розум явищ... такі загальні погляди, що розв'язували б ті питання і задовольняли б тим вимогам, які не розв'язують і яким не задовольняють ні безпосереднє практичне життя, ні позитивна наука” [14, 16–17].

Розвиток філософської культури вимагає свідомих зусиль як з боку людей, що професійно пов'язали свою діяльність з філософією, хто здобуває освіту, так і тих, хто пов'язаний з пізнавальними процесами, з керуванням суспільними процесами.

Філософська культура розширює вузькі обрії емпіричного світовідчуття людини, розкриває найбільш загальні аспекти розвитку природи, суспільства і людського мислення. Філософія розвиває здатність мислення до узагальнень найвищого порядку, до діалектичної гнучкості понять, привчає бачити предмет в системних відносинах, що безупинно змінюються залежно від умов.

Водночас у сучасній філософській освіті не все однозначно. Виявляється, мало визнання ролі філософії в житті як окремих людей, так і суспільства в цілому. Потрібно ще багато зробити, щоб у системі освіти сформувалися сили, здатні відвести філософії і філософським наукам гідне місце в навчальних програмах серед інших дисциплін, підвищити її авторитет через створення актуальних за своїм змістом програм навчання. У наш час написано і видано багато нових підручників з філософії. Йде пошук кращих шляхів її осягнення. Але якість освіти залежить не тільки від підручників. Не можна добре засвоїти предмет, читаючи тільки підручники. Дуже важливе живе слово викладача, здатність викладача захопити слухачів філософськими проблемами, їх рішенням. Саме викладач спрямовує на самостійне вивчення першоджерел, на аналіз їх в аудиторії, пов'язує ці

проблеми із сучасними, з тим, як вони розглядаються в сучасних філософських творах, як вітчизняних, так і зарубіжних. Студентів треба вчити порівнювати концепції різних філософів різних часів і співвідносити їх із проблемами нашого часу, орієнтувати на самостійну постановку проблем. Студенти не тільки довідаються про різні історичні етапи розвитку філософії, а й з'ясують значення філософії для сучасності, для себе як суб'єкта культурного процесу. Саме такий підхід до філософії формує повноцінний світогляд. Втім, на такий підхід і не відводиться часу сучасною освітою. Ми весь час поспішаємо. Але навчитися думати, розмірковувати не можна поспіхом.

Отже, особливістю філософії є те, що викладання її не може бути ефективним при дуже короткому курсі. У наш час це актуально для усіх вищих навчальних закладів. Саме тому ми маємо навчальні програми, по яких предмет вивчається неглибоко. Викладачі, з одного боку, залежать від програми, з іншого, – від кількості годин, за які вони повинні її викласти. Це веде до відмовлення від вивчення першоджерел. Вони в програмі завжди присутні, але, як правило, залишаються невивченими. Адже в короткі аудиторні години неможливо спинитися хоча б на головних положеннях. Такий короткий огляд студентам може здатися не таким вже й важливим. У підсумку, навчання виявляється поверховим. Замість вивчення логіки понять і діалектики їхнього руху викладачі навчають відтворювати їхній зміст, що саме по собі не може перетворити здобуті знання в методологію для подальшого пізнання, часто не може навіть допомогти краще зрозуміти дійсність, що вивчається і що виражена в цих поняттях. В такий спосіб можна дати матеріал так, що він перетвориться у свою протилежність. Так у свій час вийшло з марксизмом, перетвореним у систему цитат і цитування з вихолощуванням і наступним забуттям змісту. З тієї ж причини не доводиться дивуватися тому, що діється зараз у стандартах освіти з філософії: “Яке суспільство, така і його філософська самосвідомість. Погана філософія житиме і перемагатиме в масовій свідомості до того часу, доки в ході самої історії не виявляться знятими ті матеріальні умови людського життя, що подібну філософію живлять, ідеальним “випаровуванням” яких сама вона і є” [10, 42]. Від філософів, соціологів політологів суспільство має право чекати відповіді на питання, що викликані соціальною і духовною кризою. Але готових відповідей немає. Їх треба шукати спільно, адже вони народжуються тільки в результаті спільної діяльності людей або великих груп людей.

Найважливішою функцією філософії є світоглядна. Світогляд сучасної людини синкретичний і плюралістичний одночасно. Плюралізм думок, що утвердився в суспільстві, кидає, особливо молодих людей, у безодню різноманітних строкатих духовних побудов. Змінюються уявлення про істинне та помилкове, наукове та ненаукове. Формується уявлення про свободу як таку, без вивчення конкретних соціальних умов, пов'язаних з тими чи іншими виробничими відносинами. Це призводить до несвободи духовної, позбавляє можливості теоретичного освоєння світу. Еклектична свідомість, яка поєднує релігію, науку, марновірства, магію, астрологію, політичні і соціальні міфи, втрачає будь-які визначені ціннісні орієнтири, можливість мати будь-які переконання. Прагматичні рамки найчастіше звільняють сучасну людину від моральної відповідальності, ведуть до роздроблювання цілей, до обмеження розвитку особистості.

Формування світогляду в процесі освіти може відбуватися стихійно і цілеспрямовано. У кожному суспільстві складаються свої особливості освіти і впливу на формування світогляду. Хоча трапляються і перехідні періоди в житті суспільства, коли формуються нові парадигми виховання або відбувається перехід до старих або їх часткового відтворення у поєднанні з новими “віяннями”. Для того, щоб в усьому цьому розібратися і правильно оцінити зміни, що відбуваються в суспільній свідомості і світогляді людей, необхідно мати знання і певні критерії оцінки тих чи інших світоглядних позицій. Це актуалізує якість викладання філософії у вузах, тому що саме філософська освіта здатна задати визначені орієнтири у прийнятті й оцінці тих чи інших ідей, як з минулої спадщини, так і тих, що виникають і поширюються в суспільстві, в соціально-політичних умовах, що змінилися.

Дуже важливий характер організації філософської освіти. У наш плюралістичний час тут немає однозначності. Не зустрінеш її й у більшості нових підручників. Кожний з них має свій зміст, свої теми. Кількість тем що пропонуються, зростає. При цьому часто відсутня будь-яка цілісність, ідеї, що поєднують різні теми. Це можна пояснити індивідуальним баченням проблем їх авторами. Те саме може відбуватися й у студентських аудиторіях. Чи досить тут лише критерію особистісного бачення? Адже й автор підручника, і викладач в аудиторії, на жаль, може виявитися недостатньо компетентним саме у філософії. Причини цього можуть бути різні. Наприклад, С.Ф. Денисов із занепокоєнням зазначає, що в м. Омську працюють аспірантури з філософських спеціальностей у п'ятьох університетах, 4 з яких є спеціалізованими. Менше половини здобувачів мають базову філософську освіту. Докторські дисертації часто захищають здобувачі, що мають кандидатські ступені з інших спеціальностей [5, 371]. Втім, така ситуація часто мала місце й раніш, коли у філософію приходили люди, що мали іншу базову спеціальність. Можливо, тому, зрештою, виробилося ставлення до філософії, завдяки якому не дуже-то стали дорожити її класичним змістом. Така ситуація також веде до ситуації, за якої знімаються етичні і гносеологічні зобов'язання. В.І. Добренєкова з цього приводу пише: “У сучасних умовах, що відзначаються стрімкими соціальними змінами, фахівець вищої кваліфікації повинен мати фундаментальні знання про сучасний світ, про суспільство, у якому він живе” [13, 56–57].

Подальше виживання і розвиток суспільства неможливі без наукового розвитку, без освічених, творчих особистостей. При розв'язанні цього завдання неможливо обійтися без філософії, яка формує науковий світогляд та наукові методи пізнання і доводить неспроможність ілюзорних форм відображення дійсності. Як відзначав Ю.Г. Волков на IV Російському філософському конгресі, “філософія через специфіку природи свого знання дає можливість створити сприятливе когнітивне середовище для реалізації у вищій школі таких принципів освіти, як фундаменталізм, когнітивна цілісність, методологізм і гуманітаризація” [3, 369]. Такій потребі суспільства в системі наукового знання, як правило, протистоять вчення і концепції, що тією чи іншою мірою перекидають особливості пізнання, науки, становища людини в суспільстві, суспільної свідомості. Негативною тенденцією в науці є і розкиданість у виборі методологічних засобів пізнання в середовищі вчених. Випробувані і загальноновизнані в науці форми і методи пізнання часто використовуються стихійно, випадково, не комплексно. Водночас у науковий обіг сміливо запроваджуються положення і поняття, що в науці не є загальноновизнаними (наприклад, архетип, положення синергетики). Важко заперечити творче застосування нового в науці, але в такому випадку воно повинне бути особливо ретельно описане й аргументоване. За довільне введення новизни в науку можуть виступати тільки недостатньо зрілі і недостатньо відповідальні люди. Перш ніж застосовувати новий метод, потрібно знайти його місце серед вже загальноновизнаних. Можливо, тоді виявиться або відсутність у ньому новизни, або його неспроможність. Як відзначав П.В. Копнін, для визначення будь-якої теорії, “потрібно включити її в хід руху не тільки фізичного пізнання, а й інтелектуального розвитку людства взагалі, визначити, які проблеми, що виникли раніше перед наукою, вона вирішує, що дає вона в справі оволодіння процесами природи, куди веде людську думку” [9, 201].

У наш час посилюються пошуки нових підходів до дійсності, до здобування істинних знань. У процесі цих пошуків трансформується і саме уявлення про істину. Поряд з добре розробленими науковими і філософськими методами пізнання чекають визнання теорії і методи, що ще не дістали чіткого вираження, критеріїв вірогідного відображення, категоріального апарата. В усьому цьому, на жаль, часто відчувається недостатність знання, як класичної історії філософії, так і сучасної філософії ХХ ст. Якщо в освітніх програмах нічого в цьому відношенні не зміниться і не буде прийнято рішення на державному рівні про збільшення годин викладання філософії, авторитет філософської освіти і далі знижуватиметься. Водночас не можна допустити, щоб філософія виявилася “поза сучасною науковою проблематикою, поза культурним дискурсом, перетворюючись, тим самим, у музейний експонат” [6, 377]. Викладання філософії викликає у дослідників багато питань,

серед яких варто згадати такі, як “розвиток креативних здібностей людини”, “підвищення ролі філософії як охоронниці раціональності” [6, 376], навчання створенню “нової теоретичної реальності” [12, 391], формування суспільних ідеалів, громадянських принципів тощо.

Людина з обмеженим досвідом і повсякденним світоглядом думає, знаходить і викладає свої думки інакше, ніж людина з науковим світоглядом. Як писав Е.В. Ільєнков, “кожний тягнеться до філософії, що відповідає вже сформованому способу свого мислення, і знаходить у ній дзеркало, у якому повною мірою репрезентоване все те, що раніше було присутнє у вигляді неясної тенденції, нечітко вираженого натяку. Філософська система озброює мислення (свідомість) індивіда самосвідомістю, тобто критичним поглядом на себе ніби з боку, з погляду загальнолюдського досвіду, досвіду історії мислення” [7, 59]. Лише наука ставить перед собою мету свідомого пошуку і досягнення істини. І саме філософія може допомогти в цьому пошуку, розвиваючи розум і діалектичне ставлення до світу. “Для дійсно культурного в логічному відношенні розуму, – писав Е.В. Ільєнков, – поява суперечності – сигнал появи проблеми, нерозв'язної за допомогою суворо заштампованих інтелектуальних дій, сигнал для включення мислення... І розум із самого початку треба виховувати так, щоб суперечність служила для нього не приводом для істерики, а поштовхом до самостійної роботи...” [8, 168].

Будь-який великий вчений – не тільки фахівець у своїй галузі. Він також володіє філософським мисленням, здатністю до широкого і глибокого охоплення дійсності. Високо цінував філософський підхід до світу і приділяв увагу філософським проблемам пізнання В.І. Вернадський: “У філософській творчості завжди виступає вперед заглиблення людини в саму себе, завжди відбувається перенесення індивідуальних настроїв назовні, вираження їх у формі думки. При надзвичайній розмаїтості індивідуальностей і безконечностей навколишнього світу кожне таке самозаглиблення неминуче дає відомі нові відтінки, розвиває і поглиблює в різний спосіб різні сторони безконечного. В усякій філософській системі, безумовно, відбивається настрої душі її творця...” [2, 193].

Плюралізм сучасної свідомості не завжди забезпечує відповідність знань, уявлень, поглядів самій дійсності. Філософський аналіз сутності знання, його здобування критеріїв істинності допомагає перебороти цю невідповідність. Усі ці філософські проблеми охоплюються гносеологією або теорією пізнання, яка, у свою чергу, теж неоднорідна, а містить у собі різні традиції, що включають різні підходи до проблем пізнання.

Спеціальний розгляд традицій, пов'язаних з пізнанням, і виявлення найбільш плідних з них уявляється важливим у світлі розвитку сучасної науки з її новими парадигмами науки й освіти. Не випадково М.К. Петров центральною проблемою свого дослідження вважає “проблему збереження науки як глобального загальнолюдського феномена, як предмета гордості всього людства і європейської культурної традиції особливо, як демонстрації і гаранта ментальної єдності людського роду” [11, 723].

Отже, у вихованні освічених, творчих особистостей неможливо обійтися без філософії, здатної формувати науковий світогляд, наукові методи пізнання, показувати неспроможність ілюзорних форм відображення дійсності.

Філософська культура – це частина духовної культури, пов'язана з розвитком розумових здібностей людини, з формуванням і розвитком філософського світогляду, що розкриває найбільш загальні аспекти розвитку природи, суспільства і людського мислення в їх загальному закономірному зв'язку.

Розвиток філософської культури вимагає свідомих зусиль у сфері освіти і наукових досліджень, удосконалення навчальних програм і збільшення аудиторного часу на їх проходження, підвищення ролі і відповідальності викладачів у цьому процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булавина В.В. Университетская философия и университетская ментальность // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24–28 мая 2005 г.): В 5-ти тт. – М., 2005. – Т. 2.
2. Вернадский В.И. Научное мировоззрение (из лекции “О научном мировоззрении”) // На переломе. Философия и мировоззрение. Философские дискуссии 20-х годов. – М., 1990.
3. Волков Ю.Г. Университетская философия и высшее образование в России // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений... – Т. 2.
4. Горан В.П. Философская магистратура в Новосибирском госуниверситете: достоинства проблемного преподавания истории философии // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений... – Т. 2.
5. Денисов С.Ф. Преподавание философии как философская и организационная проблема // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений... – Т. 2.
6. Завьялова М.П., Сухушин Д.В. Ценность философского образования в современных условиях // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений... – Т. 2.
7. Ильенков Э.В. Ленинская диалектика и метафизика. – М., 1980.
8. Ильенков Э.В. Об идолах и идеалах. – К., 2006.
9. Копнин П.В. Диалектика, логика, наука. – М., 1973.
10. Майданский А. Размышления о назначении философии // Alma mater. – 2002. – № 6.
11. Петров М.К. История европейской культурной традиции и ее проблемы. – М., 2004.
12. Сидорова И.М. Проблемы преподавания философских дисциплин в современной России // Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений... – Т. 2.
13. Вестник Российского философского общества. – 2005. – № 1(33).
14. Соловьев В.С. Несколько слов о настоящей задаче философии // Соловьев В.С. Соч.: В 2-х тт. Т. 1. Философская публицистика. – М., 1989.